WIOLETTA POTURAŁA

Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Koninie

<https://orcid.org/0000-0002-7894-6563>

NR ORCID: 0000-0002-7894-6563

**„PRACE POLONISTYCZNE” (1937–1939)
– PISMO I ŚRODOWISKO ŁÓDZKICH POLONISTÓW
W LATACH TRZYDZIESTYCH XX WIEKU**

Słowa kluczowe: „Prace Polonistyczne”, Łódź, prasa, dydaktyka

Keywords: „Prace Polonistyczne”, Łódź, press, didactics

STRESZCZENIE

W okresie międzywojennym Łódź była miastem edukacyjnie i kulturalnie zaniedbanym. Świadczyły o tym niski poziom oświaty wśród mieszkańców, brak wyższej uczelni i bardzo późna zainicjowana działalność towarzystw naukowych. Środowiska nauczycielskie podejmowały próby stworzenia naukowego ośrodka polonistycznych badań, mającego pierwotnie służyć wsparciu dydaktycznemu. Pierwsza seria „Prac Polonistycznych” ukazała się w 1937 r. w Łodzi z inicjatywy grupy osób skupionych wokół miejscowego Koła Polonistów i zawierała prace jego członków. Po sukcesie serii I opublikowano kolejne roczniki. Szczególnie aktywnymi twórcami i autorami „Prac” byli: Stefania Skwarczyńska, Tadeusz Czapczyński, Wilhelm Fallek, Jan Zygmunt Jakubowski. Środowisko polonistów skupionych wokół omawianego czasopisma łączyły doświadczenia pedagogiczne, doskonała znajomość problemów szkoły i nauczycieli. Prawie wszyscy poza pracą w szkole realizowali się na polu działalności naukowej, dziennikarskiej lub społecznikowskiej.

Tekst omawia okoliczności powstania „Prac Polonistycznych” – pisma poświęconego literaturoznawstwu oraz dydaktyce literatury i języka polskiego. Przedstawiono historię rocznika w latach 1937–39 oraz formy działalności redakcji. Zasadniczą część artykułu stanowi omówienie sylwetek redaktorów oraz współpracowników „Prac Polonistycznych”: Stefanii Skwarczyńskiej, Wilhelma Falleka, Tadeusza Czapczyńskiego, Zygmunta Hajkowskiego, Jana Zygmunta Jakubowskiego. Wszyscy rozpoczynali swoją drogę zawodową od pracy w szkolnictwie i nauczania języka polskiego. Dzięki temu znali szkołę i jej problemy z codziennego, nauczycielskiego doświadczenia, co znajdowało odzwierciedlenie w treści „Prac Polonistycznych”.

ABSTRACT

The article presents the circumstances of creation the magazine titled “Prace Polonistyczne” which focuses on the study of literature and didactics of literature and Polish language. The history of the magazine in 1937–39 was described as well as the forms of editorial activity. The main focus is put on bringing closer profiles of editors and contributors of the magazine: Stefania Skwarczyńska, Wilhelm Falleka, Tadeusz Czapczyński, Zygmunt Hajkowski, Jan Zygmunt Jakubowski. All of them started their professional career by working in education as Polish teachers. It allowed them to become familiar with school and its everyday difficulties which was reflected in the content of the magazine.

W okresie międzywojennym na specyficzną sytuację Łodzi wpływały określone czynniki: wyniszczenie potencjału ekonomicznego i ludnościowego miasta w czasie I wojny światowej, stosunkowo niski poziom oświaty wśród mieszkańców, brak własnej tradycji jako ośrodka administracji państwowej (status miasta wojewódzkiego Łódź zyskała w 1918 r., wcześniej władze tego szczebla (gubernia) znajdowały się w Piotrkowie)¹. Kulturalne zaniedbanie objawiało się m.in. tym, że to drugie co do wielkości miasto polskie nie miało wyższej uczelni, jedynie oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej. Późno również zaczęły działać towarzystwa o charakterze naukowym, np. Towarzystwo Przyjaciół Nauk dopiero od r. 1936².

¹ A. Notkowski, *Rozwój ilościowy polskiej prasy prowincjonalnej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej: charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, 13/4, s. 495.

² W. Lipiec, *Kultura i oświata w Łodzi w okresie międzywojennym*, Łódź 1973, J. Trzaskowski, *Z dziejów „Prac Polonistycznych”*, „Prace Polonistyczne”, Seria X (1954), s. 402–

Powstanie „Prac Polonistycznych”

Pierwsza seria „Prac Polonistycznych” ukazała się w 1937 r. w Łodzi z inicjatywy grupy osób skupionych wokół miejscowego Koła Polonistów. Niekwestionowaną inspiratorką tego przedsięwzięcia była dr Stefania Skwarczyńska, która nieprzerwanie uczestniczyła w pracach Komitetu Redakcyjnego tytułu także w okresie powojennym – do 1957 r.³ W 1938 r. Koło Polonistów przekształciło się w Oddział Łódzki Towarzystwa Polonistów R. P., skupiając środowisko łódzkich nauczycieli języka polskiego. Najczynniejszym organizatorem, a także pracownikiem związku był Tadeusz Czapczyński⁴.

Członkowie związku dążyli do zorganizowania naukowego ośrodka polonistycznych badań, popularyzacji wiedzy o ojczystej literaturze poprzez publiczne odczyty realizowane w szkołach i skupiskach robotników oraz redagowanie programów teatralnych i artykułów do prasy. Przygotowywane referaty miały także charakter dydaktyczny i naukowy, a prelegentami byli członkowie Koła lub zapraszani znamienici goście, np. W Szyszkowski, J. Saloni, J. Dancewiczowa, R. Pollak, B. Suchodolski. Wsparcie metodyczne dawały lekcje praktyczne oraz przygotowywane wykłady dla starszej młodzieży w związku z maturą. Inną formą działalności były wykłady o charakterze akademii np. ku czci Kochanowskiego, Wyspiańskiego, Norwida, Sienkiewicza i Żeromskiego. Jeszcze w Kole Polonistów narodził się pomysł publikacji rocznika poświęconego literaturoznawstwu i dydaktyce literatury i języka polskiego. W słowie wstępnym do pierwszego tomu rocznika Komitet Redakcyjny tak przedstawił swoje intencje:

Nie na ostatnim miejscu jako ośrodek organizujący pozostaje „Koło Polonistów”, od kilkunastu lat garnące naukową myśl polonistyczną w naszym mieście i patronujące wysiłkom pedagogicznym i dydaktycznym nauczyciela-polonisty. W moim mniemaniu,

–409, J. Kuciński, *Łódzkie Towarzystwo Naukowe w latach 1236–1996. Cz. 1 Studia, Cz. 2 Materiały*, Łódź 1996.

³ A. Kowalska, *O pierwszym dwudziestoleciu „Prac Polonistycznych”*, „Prace Polonistyczne”, Seria XX (1964), s. 7–9; J. Trznadłowski, *Bibliografia rozpraw i artykułów zamieszczonych w S. I – X „Prac Polonistycznych” 1937–1952*, „Prace Polonistyczne”, Seria X (1954), s. 410–417.

⁴ *Kronika Oddziału Łódzkiego Towarzystwa Polonistów R. P.*, „Prace Polonistyczne”, Seria I (1937), s. 451.

że bodaj część jego plonów zasługuje na szersze zainteresowanie, postanowiło „Koło Polonistów” w momencie swojej reorganizacji w „Towarzystwie Polonistów Rzeczypospolitej Polskiej” ogłosić drukiem zbiorowo prace swoich członków p.t. „Prace Polonistyczne”⁵.

Podkreślano także dążenie do upowszechnienia cennego dorobku kulturalnego Łodzi, ale także wykazania żywotności naukowo-literackiej i dydaktycznej tamtejszego ośrodka polonistycznego⁶. „Prace Polonistyczne” można zatem potraktować jako zamknięcie pewnego okresu w dorobku łódzkiego polonistycznego środowiska⁷.

Charakterystyka pisma

Pierwsza seria „Prac Polonistycznych” ukazała się w 1937 r. Brak danych o nakładzie pisma, nie jest ono notowane ani „Spisie gazet i czasopism RP” oraz „Poradniku Reklamowym PARA”⁸. Po sukcesie pierwszego tomu redakcja postanowiła kontynuować swoje dzieło i w ten sposób „Prace Polonistyczne” stały się publikacją ciągłą.

Wydawanie rocznika nie było łatwym zadaniem z uwagi na poważne braki finansowe. Na wydanie I i II serii „Prac Polonistycznych” redakcja pozyskała niewielkie wsparcie z Zarządu Miasta. III seria ukazała się dzięki dotacji Zarządu Miejskiego w Łodzi i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi (na dział naukowy). Wsparcie Zarządu Miejskiego jest świadectwem działań władz samorządowych, które chętnie dotowały instytucje społeczne o charakterze oświatowym i kulturalnym. Szczególnie naglący był problem nie tyle wykształcenia własnych elit intelektualnych, ale kwestia upowszechnienia oświaty i kultury oraz dotarcie do najliczniejszej wówczas grupy społeczeństwa łódzkiego, czyli robotników.

⁵ Od redakcji, „Prace Polonistyczne” S. 1 (1937), s. 3.

⁶ H. Schipper, *Prace Polonistyczne – Nakł. „Koła Polonistów” w Łodzi, 1937*, „Polonista” 1937, z. 2, s. 77–78.

⁷ *Koło Polonistów w Łodzi*, „Prace Polonistyczne” S. 1 (1937), s. 389.

⁸ Spis gazet i czasopism RP oraz Poradnik Reklamowy (Biuro Ogłoszeń T. Pietraszka) za rok 1927 podaje nakłady rzędu 25–40 tys. egzemplarzy. Te same dane zawarte są w Katalogu prasowym PAR-a za 1930 r. (t. 6).

Aktywność członków Koła Polonistów R. P. sprawiała, iż dzięki akcji odczytowej pozyskiwano kwoty brakujące do wydania roczników. Proponowanego wsparcia z Funduszu Kultury Narodowej nie przyjęto, gdyż warunki z nim związane – odsunięcie Żydów od współpracy – nie zgadzały się z linią ideologiczną twórców „Prac”⁹.

Wybuch II wojny światowej przerwał brutalnie aktywną działalność młodego ośrodka naukowo-wydawniczego. Pracowników nie ominęły wyroki historii. Podobnie jak tysiące Polaków musieli porzucić swoje dotychczasowe zajęcia, ukrywać się, a w ostateczności wielu zapłaciło życiem za kręte i krwawe dzieje historii¹⁰. Dramatycznym efektem wojennej zawieruchy była utrata wszystkich materiałów archiwalnych Towarzystwa Polonistów R. P., jednak znacznie dotkliwszą stratą było zniszczenie prawie całego nakładu serii III „Prac Polonistycznych” wydanych w czerwcu 1939 r. Zachowały się rozesłane wcześniej egzemplarze recenzyjne i dedykowane, odnaleziono po zakończeniu wojny zaledwie 40 sztuk tej serii, które jako rzadkość bibliograficzną przekazano bibliotekom uniwersyteckim i publicznym, dzięki czemu zachowano komplety rocznika w dużych ośrodkach¹¹.

Redakcja i krąg współpracowników pisma

W skład komitetu redakcyjnego serii I weszli: Stefania Skwarczyńska, Tadeusz Czapczyński, Wilhelm Fallek, Jan Zygmunt Jakubowski, Ludwik Stolarzewicz, Wanda Wrzesińska. Opiekę nad działem naukowym objęła Stefania Skwarczyńska, nad działem dydaktycznym Tadeusz Czapczyński, a nad działem materiałów: Ludwik Stolarzewicz. Seria I przez czytelników i krytykę została przyjęta entuzjastycznie, podkreślano wysoką merytoryczną wartość zamieszczanych materiałów. Po tym wydawniczym sukcesie Odział Łódzki Towarzystwa Polonistów R. P. zdecydował o kontynuacji przedsięwzięcia i wyłoniono kolejny Komitet, już w znacznie okrojonym składzie, gdyż znaleźli się w nim tylko: Stefania Skwarczyńska, Tadeusz Czapczyński, Jan Zygmunt

⁹ J. Trznadłowski, *Z dziejów „Prac Polonistycznych”*, „Prace Polonistyczne”, Seria X (1954), s. 403.

¹⁰ *Kronika*, „Prace Polonistyczne”, Seria IV (1940–1946), s. 207–216.

¹¹ J. Trznadłowski, *Z dziejów „Prac Polonistycznych”*, „Prace Polonistyczne”, Seria X (1954), s. 403.

Jakubowski. Podobnie jak w pierwszej edycji Stefania Skwarczyńska opiewała się działem naukowym (Rozprawy i materiały), dydaktyczną (Z doświadczeń i przemysłów nauczyciela-polonisty) zajął się Jan Zygmunt Jakubowski. W serii 3 w skład komitetu redakcyjnego weszli: Stefania Skwarczyńska, Jan Zygmunt Jakubowski i Mieczysława Romankówna.

Powodzenie omawianych przedsięwzięć Łódzkiego Koła Polonistów skłoniły Zarząd do zaplanowania wielkiej akcji wydawniczej, która miałaby na celu publikację trzech serii wydawnictw: poezji oraz artystycznej prozy, prac naukowych, prac z zakresu pedagogiki i dydaktyki. Zarząd wyłonił nawet Komisję wydawniczą, w skład której weszli: Stefania Skwarczyńska, Jan Zygmunt Jakubowski, Mieczysława Romankówna, M. Jodłowska, T. Nowacki. Zwyciężył regionalizm, gdyż pierwszeństwo w publikacji mieliby mieć autorzy związani z Łodzią lub piszący o tematach łódzkich. Pierwszą subwencję na Fundusz wydawniczy złożył Związek Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim, ale także były to dary osób prywatnych, w tym samych autorów i twórców piśma, np. T. Czapczyńskiego, W. Falleka, J. Z. Jakubowskiego, M. Romankówny, T. Skwarczyńskiego, W. Wrzesińskiej.

Redakcję oraz krąg współpracowników wiązały relacje towarzyskie i zawodowe, ale grono to dbało także o swoistą konsolidację. Wyrazem tego jest informacja w Sprawozdaniu Towarzystwa Polonistów R. P. Oddział w Łodzi o tym, iż w czerwcu 1938 r. zorganizowano spotkanie towarzyskie dla autorów „Prac Polonistycznych” serii 1 i 2, w czerwcu 1939 r. natomiast spotkali się autorzy „Prac Polonistycznych” serii 3, „Kolumny Literackiej przy «Kurierze Łódzkim»”, „Programów Teatralnych dla Młodzieży” oraz przedstawiciele tych instytucji, którzy życzliwie wspierali i dotowali wszelkie wydawnicze przedsięwzięcia Koła Polonistów¹².

Do najaktywniejszych autorów „Prac Polonistycznych” w interesującym nas trzyletnim okresie można zaliczyć: Ludwika Stolarzewicza (10 tekstów), Jana Zygmunta Jakubowskiego (7 tekstów), Stefanię Skwarczyńską (6 tekstów), Tadeusza Czapczyńskiego (6 tekstów), Wilhelma Falleka (4 teksty), Mieczysławę Romankównę (4 teksty), Zygmunta Hajkowskiego (3 teksty). Kolejni redaktorzy „Prac Polonistycznych” pozyskiwali do współpracy reprezentantów świata nauki, nauczycieli praktyków, choć niewątpliwie trzon sta-

¹² *Sprawozdanie Towarzystwa Polonistów R. P. Oddział w Łodzi*, „Prace Polonistyczne”, Seria 3 (1939), s. 472.

nowili członkowie Koła Polonistów. Na pewno osłabieniem kadrowym było wycofanie się z powodów zdrowotnych z prac w Kole Polonistów i nad serią 3 Tadeusza Czapczyńskiego. W ciągu trzech przedwojennych lat „Prac” swoje teksty opublikowało na ich łamach około 30 osób znanych z imienia i nazwiska lub też ukrytych pod łatwymi do odczytania skrótowcami. Część z nich podjęła regularną współpracę, stale pisując do rocznika, inni natomiast nadesłali jednorazowo swoje teksty. Sprawozdania i kronikę pisały w zasadzie te same osoby.

Kilka bardzo aktywnych osób publikujących artykuły i rozprawy naukowe to postaci uczestniczące aktywnie w kształtowaniu obrazu szkolnictwa międzywojennej Polski, np. poprzez udział i zabieranie głosu w ogólnopolskich naukowych i nauczycielskich zjazdach. Byli to Zygmunt Hajkowski, Wilhelm Fallek i Tadeusz Czapczyński, potencjał ten wsparła po swoim przybyciu w 1937 r. do Łodzi Stefania Skwarczyńska, która w tym samym roku habilitowała się we Lwowie z teorii literatury. W Łodzi znalazł się także młody i aktywny autor już wówczas kilku artykułów naukowych – Jan Zygmunt Jakubowski.

Większość z grona autorów „Prac Polonistycznych” pracowała jako nauczyciele szkół średnich, dzieląc się swym doświadczeniem i pasją naukową, wielu spośród nich to późniejsi naukowcy stanowiący kadrę uniwersytecką nie tylko łódzkich uczelni. Z konieczności wynikającej z tematyki niniejszej pracy należy skupić się tylko na pewnym etapie działalności autorów „Prac Polonistycznych”.

Najjaśniejszą postacią tego grona jest z pewnością Stefania Skwarczyńska¹³. Kiedy w 1932 roku w związku z obowiązkami zawodowymi męża oficera – Wojska Polskiego znalazła się w Łodzi, podjęła tam od razu pracę nauczycielską. Byłą już wówczas doświadczoną polonistką, gdyż kroki w tym zawodzie stawiała od 1922, pracując w gimnazjach w Stanisławowie i Brześciu nad Bugiem. O wyjątkowości jej intelektu świadczy fakt, iż już jako studentka pierwszego roku napisała pracę roczną „Ewolucja obrazów u Słowackiego”, którą Juliusz Kleiner uznał za dysertację doktorską. Do czasu przybycia do Łodzi

¹³ Wyczerpujące informacje na temat życia i działalności Stefanii Skwarczyńskiej można znaleźć w pracach: *Stefania Skwarczyńska: uczony, nauczyciel, wychowawca*, red. M. Bielacki, J. Trzynadłowski, Łódź, 1992; A. Kluba-Połatynska, A. Sorbjan, *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwarczyńskiej*, red. S. Kaszyński, Łódź, 1984; S. Skwarczyńska, *W orbicie literatury, teatru, kultury naukowej*, Warszawa, 1985; S. Skwarczyńska, *U źródeł autobiografii naukowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987, 32/3, s. 279–312.

współpracowała z władzami kuratorskimi, była także autorką kilku odkrywczych publikacji na łamach tak uznanych pism jak „Pamiętnik Literacki” czy „Ruch Literacki”. Zajmowała się także publicystyką, a jej artykuły i felietony drukowano także w pismach kobiecych i regionalnych.

W Łodzi poza pracą nauczycielską (trwającą do 1939 r.) w Gimnazjum im. E. Orzeszkowej i Pedagogium od 1933 r. Skwarczyńska bierze czynny udział w pracach Koła Polonistów, a później w Towarzystwie Polonistów R. P. W 1937 r. habilituje się jako pierwsza w Polsce z zakresu teorii literatury na Uniwersytecie Jan Kazimierze we Lwowie na podstawie rozprawy „Teoria listu”. Współtworzy łódzkie środowisko polonistyczne, rekrutujące się z nauczycieli szkół średnich, tak wspominając ten czas:

Było nas kilkanaście początkowo osób o takich ambitnych założeniach społeczno-naukowych. Do ambitnych założeń i celów należał początkowo nie tylko wysiłek uprawiania nauki o literaturze, ale także twórcze współdziałanie z czasopiśmiennictwem, szerzenie wiedzy aktualnej o literaturze i kulturze poprzez odczyty w różnych ośrodkach łódzkich – ze szczególnym uwzględnieniem dzielnic peryferyjnych zamieszkałych przez ludzi prostych i ubogich. Szczególnie staraliśmy się współdziałać twórczo i pomocnie z ośrodkami upowszechniającymi wiedzę, a więc nie tylko ze szkolnictwem i Wolną Wszechnicą, ale także z wydawnictwami łódzkimi i z łódzkimi teatrami. Nie zadawaliśmy się jednak odczytami, pogadankami w różnych środowiskach. Zaświtało nam działanie naukowo-twórcze. Wykładnikiem tej idei stało się założenie rocznika o tytule „Prace Polonistyczne”¹⁴.

Skwarczyńska, nie przerywając pracy w szkolnictwie średnim, redaguje „Prace Polonistyczne” praktycznie pełniąc rolę redaktora naczelnego. Jest współzałożycielem i następnie współredaktorem „Kolumny Literackiej”, dodatku literackiego do „Kuriera Łódzkiego”. Od 22 lutego 1937 do grudnia 1937 r. pełniła funkcję wiceprezesa Zarządu Łódzkiego Towarzystwa Polonistów RP, zaś od grudnia tego roku objęła funkcję prezesa. W czerwcu 1939 r. otrzymała nominację na profesora nadzwyczajnego w Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej i objęła Katedrę Historii i Teorii Literatury.

Barwnym partnerem jej działań był Wilhelm Fallek – nauczyciel, historyk literatury, krytyk i historyk teatru¹⁵. Urodzony w Łodzi zdobył na Uni-

¹⁴ Stefania Skwarczyńska, *U źródeł...*, s. 293–294.

¹⁵ Informacje o życiu i działalności Wilhelma Falleka zawierają m.in. następujące publikacje: R. Löw, *Rzecz o Wilhelmie Falleku*, „Tygiel Kultury” Łódź, nr 1–2/1997;

wersytecie Jagielloński tytuł doktora prawa, ale porzucił pracę adwokata na rzecz dziennikarstwa. Pierwsze kroki w tym zawodzie stawiał w krakowskim „Nowym Dzienniku”, gdzie pracował w redakcji działu literackiego, a w latach 1918–1923 realizował się jako stały recenzent teatralny. Swoje losy postanowił związać z rodzinnym miastem i w 1923 r. powrócił do Łodzi, gdzie podjął pracę jako polonista w I Gimnazjum Męskim Żydowskiego Towarzystwa Szkół Średnich i kontynuował ją aż do wybuchu wojny. Był dumny z wykonywanego zawodu i szczególnie cenił swą nauczycielską profesję, o czym świadczą jego słowa skierowane do przyjaciela po otrzymaniu „Srebrnego Wawrzynu Polskiej Akademii Literatury: „...jeszcze to napisać muszę, że na okręg łódzki jestem jedynym odznaczonym przez PAL polonistą”¹⁶. Nie zarzucił swych dziennikarskich pasji, gdyż podjął współpracę z łódzką codzienną prasą, m.in.: „Głosem Porannym”, „Kurierem Łódzkim”, „Republiką” oraz z tytułami łączącymi piśmiennictwo polskie i żydowskie: „Chwilą”, „Miesięcznikiem Żydowskim”. Został zamordowany pod Brodami w zbiorowej egzekucji ludności żydowskiej w 1941 r.

Wilhelm Fallek znalazł się wśród inicjatorów i członków pierwszego zespołu redakcyjnego „Prac Polonistycznych”. W roczniku umieścił trzy ważne dla dziejów łódzkiej sceny teatralnej materiały: „Scena łódzka pod dyr. Aleksandra Zelwerowicza. Karta z dziejów teatru łódzkiego (1908–1911)” – „Prace Polonistyczne” 1937, „Z dziejów sceny łódzkiej. Teatr Zelwerowicza w Łodzi w r. 1920/21 – „Prace Polonistyczne” 1938, „Cztery sezony teatru łódzkiego (dyrekcja Szyfmana i Gorczyńskiego 1925/27 i dyrekcja Gorczyńskiego 1927/29” – „Prace Polonistyczne” 1939. Dzięki tym tekstom Wilhelm Fallek stał się pierwszym autentycznym historykiem teatru łódzkiego, który cierpliwie i skrupulatnie porządkował informacje w oparciu o dzienniki, afisze, spisy frekwencji, programy itd.

Kolejny filar „Prac Polonistycznych” – Tadeusz Czapczyński – w swym zawodowym życiu spełnił się jako historyk, krytyk literacki, polonista, nauczyciel, dyrektor szkół średnich, nauczyciel akademicki oraz działacz oświatowy

P. Spodenkiewicz, *Zaginiona dzielnica. Łódź żydowska – ludzie i miejsca*, Łódź, 1998; A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*. Tom II A–Z, Łódź, 2002, s. 101., J. Z. Jakubowski, *Wilhelm Fallek, „Prace Polonistyczne”*, Seria IV (1940/46), s. 208–211.

¹⁶ Cyt za: Lów Ryszard, *Rzecz o Wilhelmie Falleku*, „Tygiel Kultury” Łódź, nr 1–2/1997, s. 71.

i kulturalny¹⁷. Pracę zawodową w roli nauczyciela rozpoczął w I Cesarsko-Królewskim Gimnazjum w Stanisławowie (1907–1918). Uczył także w Wiedniu (1918) i w Płocku (1918–1920). Tam też założył Instytut Nauczycielski. Później został dyrektorem w Gimnazjum im. ks. Piotra Skargi w Pułtusk (10.01.1920 – 15.09.1921). Był naczelnikiem Wydziału II (Szkolnictwa Średniego) w Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego w latach 1921–1929). W tym samym czasie przez kilka miesięcy łączył te obowiązki z funkcją dyrektora i polonisty w Państwowym Gimnazjum im. Emilii Sczanieckiej. Po zakończeniu pracy w Kuratorium w lipcu 1929 r. obejmuje funkcję dyrektora prywatnego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego Janiny Pryssewicz, należącej od 1934 do Janiny Czapczyńskiej – jego żony. Pracował w Gimnazjum i Liceum do grudnia 1939 r., czyli do momentu przymusowego przesiedlenia do Krakowa na mocy decyzji władz okupacyjnych.

Czapczyński troszczył się o kształcenie pedagogów i organizował kursy nauczycielskie w wielu miejscowościach (np. w Cieszyń, Łodzi i Pułtusk). Aktywnie uczestniczył w zjazdach nauczycielskich i konferencjach, prowadził lekcje pokazowe i konferencje dydaktyczno-metodyczne. Stał się też założycielem i pierwszym kierownikiem Państwowej Centralnej Biblioteki Pedagogicznej w Łodzi (1925). Już w latach dwudziestych zabiegał o utworzenie w Łodzi wyższej uczelni, a pierwszym krokiem ku temu było stworzenie Instytutu Nauczycielskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych jako formy szkoły półwyższej lokalnego koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych (1921–1926). Powołana instytucja miała za zadanie kształcić nauczycieli szkół powszechnych, średnich oraz seminariów nauczycielskich. Mimo starań mających na celu przekształcenie Instytutu w wyższą uczelnię Czapczyński nie uzyskał poparcia w Ministerstwie Oświaty i Wyznań Religijnych, ale władze wyraziły zgodę na utworzenie łódzkiego oddziału Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie¹⁸.

¹⁷ S. Skwarczyńska, *Tadeusz Czapczyński (1884–1958)*, „Prace Polonistyczne”, Seria XVI (1960), s. 228–232; J. Czachowska, *Czapczyński Tadeusz 1884–1958* [w:] *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury: Słownik biobibliograficzny*, red. A. Szałagan, t. II, Warszawa 1994, s. 80–82; B. Bogolebska, *Czapczyński Tadeusz* [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, t. I, Łódź 1994, s. 55–61; Gajak-Toczek, *Tadeusz Czapczyński (1884–1958). Pedagog – literaturoznawca – literat*, Łódź 2017.

¹⁸ K. Baranowski, *Początki Łodzi akademickiej*, Łódź 1993, s. 37–45.

Na początku lat trzydziestych kierował założonym przez siebie Kołem Polonistów wyłonionym z Sekcji Polonistycznej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych¹⁹. Po powołaniu do życia Towarzystwa Polonistów Rzeczypospolitej Polskiej (1936/37) Koło Polonistów przekształcono w Oddział Łódzki Towarzystwa Polonistów RP, a Czapczyński wszedł w skład jego Zarządu. W ramach Oddziału funkcjonowały: Sekcja Naukowa, Dydaktyczna, Lingwistyczna, Społeczna oraz Komisje: Teatrolologiczna i Wydawnicza (odpowiedzialna za publikację „Prac Polonistycznych”). Czapczyński przyczynił się także do sformalizowania ruchu naukowego w Łodzi, gdyż był jednym z członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi w 1936²⁰. Mimo poważnej choroby serca, która w 1937 r. zmusiła go do wycofania z wielu form aktywności, przygotowywał i wygłaszał pogadanki w ramach akcji Towarzystwa Polonistów RP na antenie Rozgłośni Łódzkiej Polskiego Radia i pisał teksty do prasy²¹.

Kolejnym aktywnym twórcą łódzkiego polonistycznego środowiska był Zygmunt Hajkowski²². Choć pochodził z rodziny robotniczej, zdobył staranne wykształcenie, na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego studiował historię i polonistykę, a następnie przystąpił do egzaminu nauczycielskiego. Pracował jako polonista i łacinnik w Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Zgierzu (od 1916 r.), a od 1919 w III Państwowym Męskim Gimnazjum im. J. Piłsudskiego w Łodzi. Był także ławnikiem w Wydziale Oświaty i Kultury Zarządu m. Łodzi (1923–1927). We wspomnieniach pozostał jako człowiek, który zainteresowania naukowe potrafił łączyć z umiejętnościami praktyczno-

¹⁹ Por. t.c. (T. Czapczyński), *Koło Polonistów w Łodzi*, „Prace Polonistyczne, Seria 1 1937, s. 387–389.

²⁰ J. Kuciński, *Łódzkie Towarzystwa Naukowe w latach 1936–1996*, cz. 2, Łódź 1996, s. 28.

²¹ M. Gajak-Toczek, *Tadeusz Czapczyński (1884–1958). Pedagog – literaturoznawca – literat*, Łódź 2017, s. 62.

²² Por. B. Bogolębska, *Hajkowski Zygmunt*, [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Łódź 1994, s. 112–115; J. K. Dębowski, *Zygmunt Hajkowski*, „Pamiętnik Literacki” 1946, nr 1–2, s. 174–175; R. Kaczmarek, *Z. Hajkowski (1889–1942) „Przegląd Historyczno-Oświatowy”*, 1960, nr 4, s. 78–80, J. Dunin, *Hajkowski Zygmunt*, [w:] Irena Treichel (red.): *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 312, J. Dunin, W. Wieczorek, *Towarzystwo Bibliofilów w Łodzi 1927–1939*, „Prace Polonistyczne”, seria XVIII (1962), s. 243–259.

-organizacyjnymi²³. Był członkiem wielu organizacji i stowarzyszeń, np.: Komisji Bibliograficznej i Komisji Badań Językowych i Gwaroznawczych, Koła Łódzkiego Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, Towarzystwa Bibliofilów w Łodzi. Pracę w szkole powszechnej, a później w gimnazjum potrafił połączyć z działalnością publicystyczną, kulturalną, a także naukową. Był redaktorem dziennika „Praca” (1920–1926), przewodniczącym Wydziału Oświaty i Kultury w magistracie, ale przede wszystkim zajmowała go działalność w stowarzyszeniach naukowych. Założył w kwietniu 1927 r. Towarzystwo Bibliofilów Łódzkich i pełnił funkcję jego prezesa w latach 1935–1939. Szczególnie miejsce w jego dorobku zajmowały sprawy Łodzi i regionu, np. kwestia inwentaryzacji druków łódzkich.

Teksty napisane dla „Prac Polonistycznych” również świadczą o łódzkich tropach w dorobku Hajkowskiego. Jednym z nich była rozprawa z pogranicza literatury i folklorystyki poświęcona obrazowi diabła łączyckiego „Boruta w literaturze pięknej”. Pisywał także bardzo wysoko oceniane przez odbiorców teksty poświęcone twórczości Jana Kochanowskiego publikowane w „Pamiętniku Literackim”, „Ruchu Literackim”. Zygmunt Hajkowski został aresztowany przez Niemców i osadzony w obozie koncentracyjnym w Auschwitz-Birkenau, gdzie zmarł w 1942²⁴.

Jan Zygmunt Jakubowski – kolejny ważny twórca „Prac” – zdobył polonistyczne wykształcenia na Uniwersytecie Warszawskim²⁵. Po uzyskaniu magisterium podjął pracę w szkołach średnich najpierw w Warszawie, a później w Łodzi. Stefania Skwarczyńska od razu doceniła jego potencjał, tak wspominając czasy tworzenia „Prac Polonistycznych”: „W Łodzi znalazł się wówczas również wybitnie aktywny i rwący się do pracy naukowej, młody, ale już wówczas autor kilku artykułów naukowych, Jan Zygmunt Jakubowski”²⁶. W Oddziale Łódzkim Towarzystwa Polonistów RP przypadło mu kierowanie Sekcją Dydaktyczną. W 1939 r. wszedł w skład „Prac Polonistycznych”, w któ-

²³ J. K. Dębowski, *Zygmunt Hajkowski*, „Pamiętnik Literacki” 1946, nr 1–2, s. 174.

²⁴ J. Kuciński, *Łódzkie Towarzystwa Naukowe w latach 1936–1996*, cz. 2, Łódź 1996, s. 229–230.

²⁵ J. Kulczycka-Saloni, *Jan Zygmunt Jakubowski: żołnierz, więzień Oświęcimia, historyk literatury polskiej*, „Notatki Płockie” 1976 nr 21/5–88, s. 29–32, J. Zacharska, *Jan Zygmunt Jakubowski*, „Biuletyn Polonistyczny” 1976 19/1 (59), s. 94–96.

²⁶ S. Skwarczyńska, *W orbicie...*, s. 230.

rych publikował artykuły i rozprawy, np. o Stanisławie Witkiewiczu. W czasie wojny prowadził tajne nauczanie, schwytany przez Niemców przebywał w więzieniach w Sanoku, w Tarnowie, a następnie został osadzony w obozach koncentracyjnych w Oświęcimiu i Buchenwaldzie. Po wojnie zawodowe życie związał z Uniwersytetem Warszawskim. Zamiłowania edytorskie sprawiały, że po wojnie redagował dwa czasopisma przeznaczone dla nauczycieli: „Polonistę” (1946–1947) oraz „Polonistykę” (1948–do 1975), czasopismo poświęcone ogólnej problematyce dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjnej wyższych uczelni pt. „Życie Szkoły Wyższej” (1948–1956). Oprócz tego w 1957 r. powołał miesięcznik „Przegląd Humanistyczny” i uczestniczył w pracach rady redakcyjnej „Pamiętnika Literackiego” i „Poezji”.

Podsumowując prezentację, z konieczności bardzo szkicową, kilku sylwetek polonistów związanych z „Pracami Polonistycznymi” w okresie tworzenia pisma, można stwierdzić, że wszyscy rozpoczynali swoją drogę zawodową od pracy w szkolnictwie i nauczania języka polskiego. Dzięki temu mieli bliski kontakt z młodzieżą oraz znali szkołę i jej problemy z codziennego, nauczycielskiego doświadczenia. Jako praktycy poznali bardzo dobrze środowisko nauczycieli-polonistów i wyczuwali doskonale jego potrzeby. W ich publicystycznej i społecznej działalności widoczna była chęć dzielenia się swoimi doświadczeniami oraz niezwykła pasja i energia. Niemalże wszyscy, poza pracą w szkole, realizowali się na polu działalności naukowej. Ci, którzy ocalili z hekatomb II wojny światowej – Czapczyński, Jakubowski, Skwarczyńska, po 1945 r. wnieśli znaczący wkład do rozwoju polskiej humanistyki.

BIBLIOGRAFIA:

I. ŹRÓDŁA:

- „Prace polonistyczne”, Seria I (1937)
 „Prace polonistyczne”, Seria II (1938)
 „Prace polonistyczne”, Seria III (1939)

II. OPRACOWANIA:

- Baranowski K., *Początki Łodzi akademickiej*, Łódź 1993, s. 37–45.
 Bogolebska B., *Czapczyński Tadeusz* [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Star-nawski, t. I, Łódź 1994, s. 55–61.
 Bogolebska B., *Hajkowski Zygmunt*, [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Star-nawski, Łódź 1994, s. 112–115.
 Czachowska J., *Czapczyński Tadeusz 1884–1958* [w:] *Współcześni polscy pisarze i ba-dacze literatury: Słownik biobibliograficzny*, red. A. Szałagan, t. II, Warszawa 1994, s. 80–82.
 Dębowski J. K., *Zygmunt Hajkowski*, „Pamiętnik Literacki” 1946, nr 1–2, s. 174–175.
 Dunin J., *Hajkowski Zygmunt*, [w:] Irena Treichel (red.): *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 312.
 Dunin J., Wieczorek W., *Towarzystwo Bibliofilów w Łodzi 1927–1939*, „Prace Poloni-styczne”, seria XVIII, (1962), s. 243–259.
 Gajak-Toczek M., *Tadeusz Czapczyński (1884–1958). Pedagog – literaturoznawca – lite-rat*, Łódź 2017.
 Jakubowski J. Z., *Wilhelm Fallek*, „Prace Polonistyczne”, Seria IV (1940/46), s. 208–211.
 Kaczmarek R., *Z. Hajkowski (1889–1942)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1960, nr 4, s. 78–80.
 Kempa A., Szukalak M., *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych. Tom II A–Z*, Łódź, 2002, s. 101.
 Kluba-Połatynska A., Sorbjan A., *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwar-czyńskiej*, red. S. Kaszyński, Łódź, 1984.
 Kowalska A., *O pierwszym dwudziestolecu „Prac Polonistycznych”*, „Prace Polonistycz-ne”, Seria XX (1964), s. 7–9.
 Kuciński J., *Łódzkie Towarzystwo Naukowe w latach 1236–1996. Cz. 1 Studia, Cz. 2 Ma-teriały*, Łódź 1996.
 Kulczycka-Saloni J., *Jan Zygmunt Jakubowski: żołnierz, więzień Oświęcimia, historyk literatury polskiej*, „Notatki Płockie” 1976 nr 21/5–88, s. 29–32.
 Lipiec W., *Kultura i oświata w Łodzi w okresie międzywojennym*, Łódź 1973.
 Löw R., *Rzecz o Wilhelmie Falleku*, „Tygiel Kultury” Łódź, nr 1–2/1997.
 Notkowski A., *Rozwój ilościowy polskiej prasy prowincjonalnej w okresie Drugiej Rzeczy-pospolitej: charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, 13/4, s. 495.

- Skwarczyńska S., *Tadeusz Czapczyński (1884–1958)*, „Prace Polonistyczne”, Seria XVI (1960), s. 228–232.
- Skwarczyńska: *uczony, nauczyciel, wychowawca*, red. M. Bielacki, J. Trzynałowski, Łódź, 1992.
- Skwarczyńska S., *U źródeł autobiografii naukowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987, 32/3, s. 279–312.
- Skwarczyńska S., *W orbicie literatury, teatru, kultury naukowej*, Warszawa, 1985.
- Spodenkiewicz P., *Zaginiona dzielnica. Łódź żydowska – ludzie i miejsca*, Łódź, 1998 *Stefania*
- Trzynałowski J., *Bibliografia rozpraw i artykułów zamieszczonych w S. I – X „Prac Polonistycznych” 1937–1952*, „Prace Polonistyczne”, Seria X (1954), s. 410–417.
- Trzynałowski J., *Z dziejów „Prac Polonistycznych”*, „Prace Polonistyczne”, Seria X (1954), s. 402–409,
- Zacharska J., *Jan Zygmunt Jakubowski*, „Biuletyn Polonistyczny” 1976 19/1 (59), s. 94–96.